

VANAVARAST JA VANAKRAAMIST, VÄLITÖÖDEST JA KULTUURILOOLISE MATERJALI KOGUMISEST

2013. aastal andis Keele ja Kirjanduse peatoimetaja Joel Sang mulle kui tollal Eesti Kirjandusmuuseumi direktorile juba enne avaldamist lugeda oma mõtiskluse „Museaalne saaste”, mis ilmus ajakirja oktoobrinumbris.¹ See lähtus Kersti Merilaasi kolmekümne aasta jooksul saadetud kirjadest Debora Vaarandile, mille viimane oli enne surma andnud Joel Sangale tagasi ja mis sisaldasid soovi, et need hävitataks, et tulevastele põlvedele midagi sorida ei jääks. Eesti kultuurilugu ei kaotaks midagi, kui need kirjad tõepoolest hävitada, sest nad ei sisalda midagi peale eluolulise teabe ja ummistaksid niisiis muuseumi hoidlaid mitte vanavarana, vaid vanakraamina, oli Joel Sanga enda väide neid kirju lugenuna. Niisiis – kas toimida selle soovi kohaselt, mis peaks ju olema püha, või anda kirjad siiski arhiivi, kus nad varem või hiljem uudishimuliku silma alla sattuksid? Sealt edasi rullub juba terve rida nii mõtiskluses sõnastatud kui ka sõnastamata jäänud küsimusi väärtusliku vanavara ja selle aheraine, väärtusetu vanakraami vahekorras, muuseumihoidlate mahutavusest ja kultuuriloolise teabe digitaalsest säilitamisest kuni selle kasutamist ja avaldamist reguleerivate seaduste ja määrusteni.

Joel Sanga sõnavõtust jäigi kõlama just provokatiivsem osa, mida rõhutasid nii pealkiri kui ka asjaolu, et vahetult

selle kõrval ilmus samas ajakirjanumbris Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja Vilve Asmeri ülevaade „Eesti Kultuuriloolise Arhiivi laekumisi 2010–2012”,² milles kogude täienemist selgelt väartustati. KK peatoimetaja sõnavõtt tundus selle taustal esialgu üsna kultuurivaenulik ja barbaarne, millele tuli vastu astuda. Ajakirjanumbri ilmumise järel vallanduski pahameeletorm veeklaasis ning, kõrvus kajamas kadunud professor Harald Peebu sõnad, et suure kirjaniku puhul on säilitamist väärt isegi tema rätseparve, kirjutasin pikemalt mõtlemata üsna emotsionaalses toonis vastulause.

Ent neid küsimusi väheke seedides ja pikemalt järele mõeldes jäi see vastus viimistlemata ja ära saatmata. Olen minagi kahetsenud kunagi vähemalt oletatavasti olemas olnud kirjavahetusi ja päevikuid, mis lootusetult kadunud või sihikindlalt hävitatud, ent pean ometi tunnistama, et mingit seadust, mis isiklikku materjali sisaldava ühe või teise eraarhiivi pärijaid sunniks seda mõnele riiklikule arhiivile loovutama, ei ole ega saagi olla. Ja mis vanakraami puutub, siis olen küll kuulnud lugusid Eesti Kirjandusmuuseumi suurte kottidega laekunud väljakirjutustest ja loetamatutest konspektidest ja mustanditest, mis paratamatult kaasnevad artiklite ja suurte monograafiate valmimisega.

¹ J. Sang, Museaalne saaste. – Keel ja Kirjandus 2013, nr 10, lk 765–766.

² V. Asmer, Eesti Kultuuriloolise Arhiivi laekumisi 2010–2012. – Keel ja Kirjandus 2013, nr 10, lk 762–764.

Ja olen mõnevõrra nõutult lehitsenud kirjastustelt kastide kaupa laekunud toimetajamärkustega arvutikirja välja- trükke, millest võiks ehk hea tahtmise korral koostada uurimusi eesti kirjani- ke kirjaoskuse taseme kohta. Eelnenu taustal jäi aga hoopis tähelepanuta Joel Sanga üldsegi mitte barbaarne väide: „Tulevikku vaadates võiks Kirjandus- muuseum laekuva materjali kohe digi- teerida ja originaalid utiliseerida või ta- gastada omanikele.” Nii olengi omaenda arhiivi korrastades toiminud: paari oma toimetatud kirjandusloolise monograa- fia algkäsikirja säilitan arvutifailina ja see ei võta mainimisväärset ruumi. Kuigi – kui miski on juba digiteerimist väärt, vanavara eraldatud vanakraa- mist, siis algset paber kandjat digikoo- pia mu veendumuse kohaselt siiski ei asenda. Kes teab, mille vastu ja milliste tehniliste vahenditega tuleviku uurija huvi tunneb. Ja uute hoidlate valmimi- se järel peaks ka Kirjandusmuuseumis ruumi jätkuma paberajastu lõpuni. Kui ma ei eksi, prognoosis riigiarhiivaar Priit Pirsko uue arhiivihooone nurgakivi panekul sedasama. Arhiiv on meie rah- vuskultuuri ja identiteedi vundament ja sellisena saame selle pidevale loomisele ja uuenemisele kõik oma teadlikkusega kaasa aidata. Küsimus ei olegi praegu- sel hetkel niivõrd ruumis, kuivõrd ikka- gi tööjõu ja palgaraha nappuses, mis ei ole lubanud ära korraldada kõiki viimas- tel aastakümnetel nii kodu- kui eriti vä- lismaalt laekunud mahukaid eraarhiive. Ehk siis ikkagi just vanavara.

Kui ametiasutuste arhiivide säilita- mist reguleerivad ja selleks kohusta- vad teatud õigusaktid, siis see, kellele kuuluvad isikuarhiividesse puutuvad egodokumendid, mis kahtlemata on va- navara, on igivana vaidlusteema. Kui perekond või pärijad peavad vajalikuks ja kalliks neid arhivaale omaenda kodus säilitada ja selleks on nii ruumi kui ka

tingimusi – miks ka mitte. Olgu looja kui tahes oluline, ei saa tema pärand auto- maatselt olla avaliku arhiivi omand, millega kes tahes võib teha mida iganes: paljundada, trükkida, levitada, trükitud müüa ja sellest kasu lõigata. Aga kui pä- rija või materjalide valdaja peab õigeks need loovutada, kas teatud tingimustel või suisa tingimusteta, võtab EKLA need vastu ja on tänulik. Ent loovutamine kultuurivarade säilitamise eesmärgil ei pruugi toimuda niisama. Minu hinnangul tuleb iga juhtum lahendada isemoo- di, delikaatselt, veendes, lubades kasu- tada juurdepääsupiiranguid jne. Võib ju kõlada isegi sovetlikult, aga ma ei leia muud sõnastust kui: tõstes inimeste, loojate eneste, nende lähedaste, järglas- te ja pärijate teadlikkust. See on võima- lik ja see on tegelikult töö, mida EKLA inimesed on teinud, aga mida saab teha ehk veel tõhusamalt ja vahest ka heas mõttes kavalamalt. Selleks oleks tarvis veidi rohkem arhiivinimeste koolitust ka kodumaal, mitte üksnes väliseesti ar- hiivientusiastide koondavas Balthernetis. Sest pahatihti ei oska inimesed ise hin- nata nende valduses olevate kultuuriloo- liselt oluliste arhivaalide väärtust. Ning mida ma seejuures kardan ja ära hoida sooviks: nii delikaatset teavet kandvate arhivaalide vettimist poris ja tuules kus- kil taaskasutuskeskusesse toodud kilekot- tides, mida ongi juhtunud, kui ka sellise materjali sattumist erakogujate äritse- mise objektiks.

Teine kogude täiendamisega seotud teema on välitööd. Mu Kirjandusmuu- seumi kogemuse kohaselt on see sõna kuulunud pigem folkloristide mõiste- varasse ja hõlmanud näiteks Anu Kor- bi tööd Siberi eestlastega, Mare Kõiva lähetusi rituaalide uurimiseks või ka kodumaiste pühapaikade ja pärimus- maastike kaardistamist. Kultuuriloo talletamisel on sellel sõnal olnud vahest isegi irooniline kõla, kuigi mööda Eestit

kirjanikke pildistanud või ka keset Läänemerd kapten Lembit Uustulndi tööd jäädvustanud Alar Madissoni jaoks on see enesestmõistetav. Ometi toimusid kunagi Keele ja Kirjanduse Instituudi ja muuseumitöötajate ekspeditsioonid Eesti erinevatesse paikadesse, just sellistelt kogumismatkadelt Läänemaale tõi Oskar Kruus kaasa mälestusi ja fotosid Karl Ristikivi kohta, kirjutades sellest nii ise kui ka andes alust Endel Nirgile biograafia „Teeline ja tähed” kirjutamiseks. Praegu on sellised kogumismatkad – ja mis need muud on kui välitööd! – üsna juhuslikud ning neid korraldab mõni uudishimulikest entusiastidest koosnev MTÜ – näiteks Karl Ristikivi Selts. Viimase retkedega saadud ja Kirjandusmuuseumile loovutatud materjalist on ette näidata hulk fotomaterjali kodumaa kirjanduslikest paikadest, aga ka Pedro Krusteni arhiiv, mida järk-järgult on loovutanud kirjniku Washingtonis elav lesk ja tütar, Edla ja Maarja Krusten, ning intervjuu Ristikivi kreeklasest pärija Spyros Arvanitiseaga. Rahvuskaaslaste programmi toel on välislähetusi materjali kogumise ja kodumaale toimetamise eesmärgil korraldatud maailma mitmetesse paikadesse, ometi pole neid tihatud nimetada välitöödeks.

Võtkem või ka selline näide. Uitasin ühel pimedal öhtul Tallinna vanalinnas ja juhuslikult sattus ette Valli baar. Hoo-bilt meenus Mihkel Muti „kõrtsikammi-ja” ja turgatas pähe mõte hajameelset möödujat teeseldes heita pilk läbi akna sisse ja vaadata, mis ses legendaarses lokaalis toimub. Välitööd! Pilguheit sai aga saatuslikuks, sest läbi klaasi tekkis äratundev silmside sees istuva tuttava kirjanikuga. Astusin sisse, rääkisime veidi juttu ja ma ei teinud välja sellest, kui mu tuttav ühe daami äkilise lahkumise järel haaras mantli ja talle järele jooksis. Kellega oli tegemist, oleks kollase seltskonnakroonika teema, aga möelgem nüüd sellele, kuidas ristusid, lõiku-

sid ja kulgesid XX sajandi algul Tartu tänavatel Friedebert Tuglase ja Marie Heibergi jalutuskäigud – ja see on juba puhas kultuurilugu! Valmistusin minagi lahkuma, kui mu juurde astus minuvanune veidi tuttava ilmega mees ja küsis, kas ma olen Võrust ja ega mu nimi juhtumisi ole see, mis ta on. Ma ei olnud oma klassivenda, praegust Tallinna Tehnikaülikooli Meresüsteemide Instituudi professorit Urmas Raudseppa näinud vist veerand sajandit ega teadnud tema tegemistest mujalt kui vaid Eesti Teadusinfosüsteemi vahendusel. Urmas oli mõningal määral kursis minu tegemistega, vahest samuti tänu ETIS-ele, aga teda hämmastas see, et ma ennast ei pidanud kvalifitseeruvat teadlaseks. Ühel hetkel ta vaatas mulle tungivalt silma ja suisa karjatas: *fieldwork*. Ja teie kurdate rahapuuduse üle. See on ju *fieldwork*! Ja seda ka loodusteadlased mõistaksid!

Kas siin on kasutamata ressursi ja ideid edaspidiseks, jääb igatühe otsustada. Aga igatahes andis see seik mulle julgust mõelda EKLA tegemistest võrdväärselt folkloristidega just välitööde kontekstis ja seda mõistet uue perspektiivitundega kasutada. Ning mitte ainult vanema, juba klassika paatinaga õilistatud kirjanduse puhul. Mõne aasta eest sõitsin ringi Põhja-Tartumaal, üritades leida noorema põlvkonna tunnustatud kirjaniku Andrus Kasemaa loomingus põlistatud Poeedirahu. Sel väiksel retkel kogesin postsovetlike kolhoosimaastike tardumist ning nende taaselustumist kirjanduses ja arvan seeläbi paremini mõistvat Kasemaa leskede kadunud maailma. Kirjandus ja pärimusmaastikud saavad siin kokku, seda tunnistavad vist ka folkloristid, ent kirjandus näib siin loovat uut, individualiseeritud algega pärimust. See võiks anda isegi teatud rakenduslikku väärtust, olgu siis kas või siseturismi arendamiseks.

Ja lõpuks ka veidi moraali. Kirjandusteadlane, või siis täpsemalt öeldes,

kõigepealt kirjandusloolane peab teadma rohkem, kui ta kirjutab. Kui kõigest, mis teada on, kirjutada ei saa, saab kõike teades ja arvesse võttes ometi kirjutada pädeva ja ausa isikulo. See on sisetunde ja stiili küsimus. Häda on aga siis, kui kirjandusteadlane kirjutab rohkem, kui ta teab. Teoretiseerival kirjandusteadlasel, kellel looja isikusse puutuvat uurimust kirjutades ei ole kasutada arhiivipõhist allikmaterjali või selle põhjal juba kirjutatud käsitlust, on mineviku

tõlgendamisel kõik eeldused bluffida või täiskäigul puusse panna. Kas näiteks Juri Lotman oleks kirjutanud oma Puškini-biograafia üksnes semiootikale kui meetodile tuginedes ja ilma arhiivimaterjalide või eelnevate allikapublikatsioonideta?

Et sellised tekstid ei jääks kirjutamata, ongi meil tarvis kultuuriloolisi kogusid.

JANIKA KRONBERG